

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ СТАНКОВОГО ЖИВОПISУ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Щербакова О. О., аспірант

Харківська державна академія дизайну і мистецтв

Анотація. В статті висвітлюється проблема становлення харківської школи станкового живопису кінця ХІХ – початку ХХ століття. Зокрема розглядаються аспекти художньої творчості її представників, здійснюється пошук культурно-історичних, мистецьких впливів на її формування, реалізується спроба виокремити харківську школу станкового живопису поміж інших живописних шкіл України.

Ключові слова: “Художня школа”, станковий живопис, спадкоємність художніх традицій.

Аннотация. Щербакова О. О. К вопросам становления харьковской школы станковой живописи конца ХІХ – начала ХХ века. В статье рассматриваются некоторые аспекты художественного творчества представителей харьковской школы станковой живописи, совершается поиск культурно-исторических, художественных влияний на ее формирование, реализуется попытка выделить харьковскую школу станковой живописи среди других живописных школ Украины.

Ключевые слова: “Художественная школа”, станковая живопись, преемственность художественных традиций.

Annotation. Sherbakowa O.O. **To the questions of becoming of Kharkov school of the easel painting of end XIX – began XX ages.** Some aspects of artistic creation of representatives of Kharkov school of the easel painting are examined in the article, the search of cultural and historical, artistic influences is accomplished on its forming, an attempt to select Kharkov school of the easel painting among other picturesque schools of Ukraine will be realized.

Keywords: “picturesque school”, easel painting, succession of artistic traditions.

Постановка проблеми. В добу, яку ми розглядаємо, в Україні діяла досить значна плеяда художників – талановитих майстрів реалістичного живопису. Переважно вони гуртувалися навколо конкретного художнього центру, визначаючи своєю творчістю характерне обличчя тієї живописної школи, до якої належали. Такими художніми осередками були Київ, Харків, Одеса на Лівобережжі й Львів на західних теренах країни. У мистецькому житті Києва і Харкова було багато спільного, що пояснюється постійними й міцними культурними та етнічними зв’язками, які віддавна існували між цими визначними центрами української культури. Але все ж таки у кожному регіоні формуються свої неповторні мистецькі традиції, які визначають загальний характер існуючої живописної школи. Творчість харківських художників-живописців таїть у собі обширний матеріал для вивчення та ознайомлення з цілою епохою в мистецтві, тому що за кожним з них – велика спадщина живописної майстерності і традицій. Їх самобутня творчість вивчена ще досить мало і потребує ґрунтовного системного дослідження.

Аналіз досліджень та публікацій. В ході бібліографічного дослідження проблеми ми з’ясували, що харківськими мистецтвознавцями були свого часу видані роботи, в яких висвітлюються питання творчості харківських митців. Зокрема, Безхутрим М. створено начерки про мистецтво П. Левченка, С. Васильківського. Черновій М. належить ряд монографічних альбомів “Д. Безперчий”, “М. Рябінін”, “А. Наседкін”. Г. Фісан, В. Немцовой, А. Новосоловою-Хмельницькою, І. Огієвською, Л. Савицькою, Н. Мархайчук та іншими науковцями опубліковано ряд видань й досліджень, присвячених творчості окремих митців, а також актуальним проблемам мистецтва Харкова в загальному масштабі чи з огляду якоїсь окремої науково-дослідної позиції. Але до сих пір не існує жодного розгорнутого, глибокого монографічного, дослідницького видання, присвяченого проблематиці становлення харківської школи станкового живопису, яка, на нашу думку, має повне право на те, аби широкий загал знавців мистецтва мав змогу ознайомитись з її неповторними якостями і традиціями.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є визначення кількісних та якісних параметрів харківської школи станкового живопису кінця XIX – початку XX століття, а саме здійснюється спроба окреслити коло зачинателів школи, простежити шлях формування їх творчих вподобань, витоків творчої майстерності, визначити силу мистецьких впливів зі сторони

художніх тенденцій та новацій в європейському та російському мистецтві на процес становлення школи.

Результати дослідження. Як відомо, поняття “школа” визначає напрямок у науці, літературі, мистецтві, пов’язаний з єдністю загальних поглядів, а також спадкоємністю принципів і методів [2, 204]. “Художня школа”, в першу чергу, вирізняється наявністю загальних тематичних, сюжетних, часто стилістичних пошуків серед її представників, а також обов’язково системою накопичення та передачі художнього досвіду, певних мистецьких ідеалів. Спадкоємність художніх традицій, наявність серйозних професійних художніх джерел, якими можуть бути і окрема система художньої освіти, і групування митців або одного художника, який з успіхом передає свої знання наступним поколінням – все це прерогативи на існування школи, як фундаментального явища.

З огляду на визначені критерії поняття “художня школа”, важливо дослідити в поданій статті, з яких саме джерел, під якими мистецькими впливами і в якій ситуації формується харківська школа станкового живопису, яка є достатньо міцною і самобутньою, аби віднести її до визначного культурного досягнення і виокремити поміж інших локальних шкіл України.

І пошук витоків процесу становлення харківської школи живопису приводить нас в історичне минуле міста, коли в середині XVIII ст. академіком І. Саблуковим були засновані при міському Колегіумі “додаткові” художні класи. Вони мали величезне значення для розвитку художньої культури на Слобожанщині, їх існування протягом майже 25 років до певної міри зумовило той факт, що коли в Харкові на самому початку XIX ст. В. Каразіним був заснований перший в Україні університет, то в ньому вже проводилися заняття з живопису, малюнку та історії мистецтва високоосвіченими художниками-викладачами [8, 74]. У художньому житті міста виділяється цілий ряд талановитих майстрів, серед яких видатне місце належить Д. Безперчому, — однокласникові Т. Шевченка по Академії мистецтв в Петербурзі. Саме йому випало на долю стати вчителем значної кількості відомих майстрів, діяльність яких розвернулася в другій половині XIX — на початку XX ст. Окреслені події підготували ґрунт для відкриття в 1869 році в Харкові школи малюнка М. Раєвської-Іванової — своєрідного осереддя художньої культури.

Значним чинником становлення локальної живописної школи в Харкові у другій половині XIX ст. виступає Петербурзька Академія мистецтв періоду свого розквіту – як джерело глибоких академічних живописних традицій. Таке її значення пов’язане з тим, що в цей час в Україні не існувало академічної вищої художньої освіти і місцеві юні таланти здобували її переважно в Петербурзі, формуючи свою майстерність під керівництвом видатних художників-педагогів: І. Рєпіна, П. Чистякова, Д. Кардовського, М. Клодта, В. Орловського, І. Шишкіна, А. Куїнджі та ін. [7, 58]. Під впливом російської

пейзажної школи формується великий талант харківського пейзажиста С. Васильківського [1, 108]. Учнями Академії свого часу були харківські художники, які продовжували традиції станкового академічного живопису під час викладання у Харківському художньому училищі, організованому у 1912 році, а саме – Левченко П., Пестриков М., Федоров М., Пинєєв К., які викладали до того з 1869 року в школі М. Д. Раєвської-Іванової, а також Любимов О., Титов О., Прохоров С., Горелов Г., Кокель О., Шаронов М. В майстернях станкового живопису цих митців зростає значна плеяда непересічних особистостей, які своєю творчістю ознаменували харківський живопис ХХ століття. Значний внесок у становлення харківської школи станкового живопису першої третини ХХ століття зробили також Хвостенко-Хвостов О. – вихованець Московського училища живопису, учень російського талановитого і яскравого у своїх творчих пошуках живописця К. Коровіна, митці із закордонною освітою – О. Симонов, І. Северин і М. Бурачек – один із найкращих учнів професора Краківської Академії мистецтв Яна Станіславського, від якого він вподобав любов до українського краєвиду та імпресіоністичні прийоми в живописі.

Певну роль в художньому житті міста в другій половині ХІХ ст. відіграла виставкова діяльність. Починаючи з 1872 р., в Харкові експонувалися щорічні виставки “Товариства передвижників”, відбулось декілька академічних виставок творчих досягнень художників-харків’ян. В цей час тут жили і працювали: Д. Безперчий, М. Раєвська-Іванова, І. Соколов, С. Васильківський, П. Левченко, М. Беркос, М. Пестриков, Е. Шрейдер, М. Уваров. Не поривали зв’язків з Харковом М. Ткаченко, М. Самокиш; тісно пов’язані з ним були К. Трутовский, І. Похитонов, О.Сластіон. З містом зв’язані перші кроки в мистецтві Г. Семирадського. На все життя зберіг любов до рідного краю І. Репін. Поблизу Харкова, в родовому маєтку формувалася рання творчість З. Серебрякової [10, 53].

Починаючи з 1920-30-х рр., з Харковом пов’язана творчість видатних художників, які в різні роки жили і трудилися тут: серед них М. Самокиш, М. Бурачек, С. Прохоров, О. Кокель, О. Симонов, А. Страхов, О. Маренков, Ф. Седляр, І. Падалка, Л. Блох, В. Меллер, А. Петрицький, В. Аверін, М. Козик, В. Савін, О. Хвостенко-Хвостов, В. Касіян, В. Єрмилов, В. Косарєв, М. Дерегус, В. Рифтін, Г. Цапок, М. Фрадкін, Б. Бланк, П. Горелий, Е. Світличний, С. Бесєдін, М. Шавикін, Г. Бондаренко, І. Дайц, В. Мироненко, О. Любимський, М. Рибальченко, О. Довгаль, М. Каплан, І. Мельгунова, Н. Соболев, Д. Овчаренко та інші [5, 38]. На їх долю випала честь стати засновниками Союзу художників, закласти основу колективу, який згодом збагатив творчість художників, чия діяльність співпала з військовим і післявоєнним часом.

Аналізуючи процес становлення харківської школи станкового живопису, необхідно зазначити, що характерною особливістю всього українського живопису кінця ХІХ – початку ХХ століття є розвиток пейзажу

як жанру, що набуває самостійного значення [6, 42]. В українському пейзажі цього часу відбилася розмаїтість пошуків нових виразних засобів, творчих напрямків, художніх манер; саме в пейзажі вирішувалися плернерні задачі, випробовувалися досягнення імпресіонізму. У цей час в Харкові сформувалась своєрідна пейзажна школа, представники якої збагатили український живопис новими національними сюжетами, своєрідною їх трактовкою. До представників пейзажного живопису можна віднести С. І. Васильківського, П. О. Левченка, М. С. Ткаченка – учнів Д.І. Безперчого, який викладав на той час живопис в існуючих гімназіях міста і реальному училищі, а також М. А. Беркоса.

Для всіх представників пейзажного жанру в харківському живописі характерним є вплив творчості художників барбізонської школи – Коро, Мілле, Руссо, Добіньї, а також імпресіоністів, що в поєднанні з міцними традиціями академічної російської школи трансформується в своєрідний стиль, підкріплений національною тематикою творів та красою української природи Слобожанщини – степів, ланів, сільських мотивів.

Зокрема, С. Васильківський – учень Д. Безперчого, а згодом вихованець Петербурзької академії мистецтв, – спираючись на практику російської пейзажної школи і традиції європейського мистецтва, узагальнює весь отриманий досвід і знаходить свій, власний стиль, найбільш характерними ознаками якого є лірико-епічне трактування образів природи, оптимізм, прагнення до сюжетної насиченості пейзажів, колористична та технічна досконалість [9, 62]. У пейзажах М. Ткаченка успішно розвиваються засади плернеризму. В своїх картинах він послідовно домагався відчуття вібрації світла і повітря. Декоративність у поєднанні з прагненням до узагальненості пейзажного образу – це як раз і є те, чим збагатив Ткаченко український пейзажний живопис кінця XIX – початку XX століття. М. Беркос, ознайомившись з творами імпресіоністів, надалі використовує у своїй творчості їх кольорові і світлові знахідки. У його творчості відбиваються основні риси, властивості українського пейзажу, – оптимістичний, життєстверджуючий погляд на природу, розкриття її національної своєрідності, правдивість у трактуванні пейзажного образу. Особливістю робіт художника стають – соковитість кольору, живописність, м'якість і пластика, так притаманні харківському станковому живопису. Художник П. Левченко, крім відтворення мальовничих куточків природи у певну пору року, прагнув передати захоплюючу радість буття, що присутня в найбуденнішому сюжеті. Від стриманої тональної гами, притаманної плернеризму, він рішуче переходить до зіставлення яскравих кольорів, широко використовує гру кольорових рефлексів. На противагу ретельному моделюванню об'ємів плернеристами, Левченко застосовує “відкриту” живописну поверхню – його корпусний динамічний мазок упевнено визначає предмети, не затримуючись на деталях. Як пейзажист, Левченко був надзвичайно уважним до невловимих

особливостей української природи, її атмосферних явищ. Саме це стає визначальним у пошуках відповідного композиційного, колористичного і тонального вирішення його картин: легкі, напівпрозорі фарби, крізь які часто проглядає фактура полотна, передають відчуття світанкової прохолоди, серпанку вранішнього туману, імлі, яскравих барв полудня, розмаїття зелені чи вохристо-сірих фарб вологого і свіжого повітря [5, 127].

Як і в російському мистецтві, провідної ролі в українському живописі кінця XIX – початку XX століття набуває також побутовий жанр. Демократично настроєні українські митці охоче зверталися до побутового жанру, оскільки він відкривав перед ними широкі можливості для глибокого зображення явищ сучасного їм життя. Прикладом і взірцем служила їм на цьому шляху творчість майстрів-передвижників. Саме вони збагатили жанровий живопис новими темами, сюжетами, проблемами, виступили і як новатори в галузі форми, виробивши нові принципи композиційного вирішення полотна, нові прийоми розкриття образів. У зв'язку з цим значною мірою зазнав трансформації весь образний лад творів побутового жанру: ускладнюється їхня композиція, поглиблюється психологічна характеристика образів, підвищується роль колориту в ідейно-образному вирішенні твору. Як і російські художники-передвижники, українські майстри пензля надавали перевагу закінченій картині перед етюдом, який набув на той час великого поширення під впливом художників-імпресіоністів [5, 141].

І саме як жанрист, розпочинає свій творчий шлях харківський художник Прохоров С. – вихованець Московського училища живопису, а згодом учень І. Рєпіна. В жанрових полотнах С. Прохоров виявляє неабияку майстерність психологічного аналізу, вдало користується світлотіньовими контрастами для створення певного настрою. Але найбільше художник проявляє себе в жанрі портрету – поряд з творами традиційного плану можна віднайти в його творчості чимало портретів, виконаних у модній тоді декоративно-монументальній манері, іноді із застосуванням прийомів стилізації. С. Прохоров присвятив частину свого творчого життя викладанню в Харківському художньому училищі, де керував майстернею живопису разом з професором Шароновим М. Серед їх учнів – Дерегус М., Бєседін С., Штаєрман М., Добронравов М., Смоленський І., Томенко Г., Сізіков В., Карась І., Вакс Б., Панич І., Каплан Ф., Стадник А., Яковенко О., Світличний Є., Глущенко М., Савенков В. [7, 69].

Під безпосереднім керівництвом П. Чистякова, І. Рєпіна, В. Маковського, Д. Кардовського походило творче становлення великого майстра станкового живопису Кокеля О. А., від яких він перейняв сильну реалістичну школу живопису [3, 42]. Йому належить велика кількість жанрових полотен та підготовчих графічних і колористичних ескізів до них. В загальному своєму спрямуванні то були роботи, присвячені революційним перетворенням доби, сюжетам з життя простого селянського люду – глибокоемоційні, психологічно

напружені. Міцні академічні знання дозволили художникові вирішувати складні реалістичні завдання в жанрових полотнах, а великий дар самобутнього живописця розкрився зусібіч і в створенні портретів, пейзажів, натюрмортів – саме в них найповніше розкривається його особиста вільна манера письма – динамічний, але професійно вивіреним мазок, пружність лінії, підкреслена характерність форми і пластики, колористичне багатство живописної мови, яка в багатьох сміливих етюдах набуває навіть декоративного звучання. Свіжий, сміливий, насичений живописний талант майстра мали змогу свого часу побачити і перейняти його учні в Харківському художньому училищі, серед них і майбутній талановитий живописець і педагог – Бесєдін С., а також Спунін П., Рибальченко М., Любимський О.

Висновки. Як бачимо, харківська школа станкового живопису має глибоку передісторію, і, на нашу думку, джерела її мистецьких вподобань, традицій формуються у міцному синтезі декількох закономірних впливів: по-перше, *системи художньої освіти*, як гаранта спадкоємності художніх істин, стилістичної мови й живописної грамоти школи; по-друге, *загальнокультурної ситуації*, як процесу ідеологічних впливів на свідомість нації, появу нових наукових, культурних і мистецьких віянь, вивчення й переосмислення загальносвітових тенденцій у мистецтві, взаємозбагачення живописними методами, знахідками, традиціями; і по-третє *геокліматичного середовища* і місцезнаходження регіону, в якому відбувається становлення школи – в нашому випадку Слобожанщини – оскільки природне оточення, клімат впливають на тематику того, що зображується, (наприклад в пейзажі), на колористичну і, навіть, композиційну мову живописних творів. І тому в контексті визначеного поняття школи, можемо впевнено зробити висновок про те, що харківська школа станкового живопису наприкінці ХІХ – початку ХХ століття починає активно формуватись, набираючи все більшої академічної сили, конкретної тематичної направленості, стилістичної і колористичної мови живописних творів, а її представники своєю творчою діяльністю суттєво впливають на процес розвитку всього українського мистецтва тієї доби.

Перспективи подальших досліджень. Проблема вивчення процесу становлення, формування і розвитку харківської школи станкового живопису залишається актуальною і, звісно, потребує подальшого системного дослідження, вивчення і теоретичного обґрунтування.

Література:

1. Безхутрий М. М. Сергій Васильківський: Біографічна повість. – К.: Молодь, 1979. – 256 с.
2. Волинська Олена. Традиції художньої освіти в Україні: досвід шкіл М. Раєвської-Іванової і М. Мурашка // Діалог культур: Україна у світовому контексті. Художня освіта: Зб.наук.праць / Ред. кол.: І. А. Зязюн, С. О.Черепанова, Н. Г.ничкало, О. П. Рудницька та ін. – Львів: Світ, 2000. – Вип. 5. – 488 с.
3. Григорьев А. Г. Выдающийся художник и педагог // Алексей Афанасьевич Кокель: Воспоминания современников и учеников. – Чебоксары: Чуваш. кн. изд-во, 1980. – 104 с.

4. Дюженко Ю. Микола Бурачек. К.: “Мистецтво”, 1967.
5. Жаборюк А. А. Український живопис останньої третини ХІХ – початку ХХ століття.
6. Жаборюк А. А. Мистецтво живопису і графіки на Україні ХІХ ст. – К. – Одеса: Вища школа, 1583 – 206 с.
7. Жердзіцький Є. Школа та кафедра живопису // 75 років Вищої художньої школи Харкова. 1921-1996. – Ч.: 1996. – 146 с.
8. Новосёлова-Хмельницкая А. Харьковская организация Союза художников Украины // Творческие пути Харьковщины, 1998. – с. 105.
9. Огієвська І. В. Сергій Іванович Васильківський. – К.: Наукова думка, 1980 – 108 с.
10. Художники Харківщини. До 350-чя Харкова / Х.: “Майдан”, 2003. – 179 с.

Надійшла до редакції 31.03.2008